

URADOVALNA SLOVENIKA OD ZAČETKOV DO PRELOMNE SREDE 19. STOLETJA

Preden je bila slovenščina leta 1849 implicitno priznana za enega od uradnih jezikov Avstrijskega cesarstva, so v njej le izjemoma nastajali uradovalni zapisi, čeprav je uradovanje na nižjih ravneh pogosto potekalo po slovensko. Ključni razlog za tako šibko pisno uradovavno prakso je bila odsotnost oblastnih vzvodov, ki bi dali jeziku ustrezno veljavo, zato tudi ni bilo slovenske pisne uradovalne tradicije in edukacije uradnikov. Pri uradovalni sloveniki iz tega časa gre skoraj vedno za skromne priložnostne zapise za ustno rabo, in ne za dokumente v pravem pomenu besede. Daleč največ je nastalo in se ohranilo prisežnih besedil, medtem ko je drugih zvrsti rokopisnih dokumentov komaj za vzorec. S povečano stopnjo pismenosti so od konca 18. stoletja dalje postali delna izjema zapisi ustnih oporok, pogosto delo navadnih ljudi. Sredi 18. stoletja so se rokopisnim dokumentom pridružili tiskani prevodi normalij, ki so jih izdajale državne oblasti. Z njimi je slovenski jezik prodrl v upravno-politično poslovanje in prvič dobil širšo obveščevalno funkcijo.

Ključne besede: uradovalna slovenščina, ustno uradovanje, pisno uradovanje, uradni jezik, prisege, razglasi, oporoke

Slovenščina je bila leta 1849 z ustavo implicitno priznana za enega od desetih uradnih jezikov Avstrijskega cesarstva. V praksi se je ustavno določilo odrazilo predvsem v začetku prevajanja zakonodaje v vse priznane jezike, medtem ko se je šele začenjal pravi boj za uveljavitev slovenskega jezika v različnih sferah javnega življenja, kot je zahteval program Zedinjene Slovenije iz revolucionarnega leta 1848 (Rajšp 2018: 360–361).

Kar je v pisnem uradovanju nastalo dotlej, ni imelo prave pravne podlage in tako tudi ne vedno pravne veljave. Slovenski uradovalni zapisi so bili sicer izjemoma tolerirani in včasih tudi nujni kot dopolnitve nemškimi dokumentom oziroma kot

prevodi le-teh. Sicer pa je v glavnini slovenskega ozemlja (brez beneškega dela Istre, Beneške Slovenije ter ogrskega Prekmurja) že od poznega srednjega veka veljalo nepisano pravilo, ki ga je nazorno ubesedil Valvasor (1689): »Vse sodne posle se vodi in sklepa v nemškem jeziku, tudi vsa pisma se pišejo nemško« (Valvasor 1689: 104). Uradovalne prakse v svoji deželi ne bi mogel drugače opisati dobrih sto let prej Primož Trubar (1508–1586) kot tudi ne veliko drugače več kot sto let pozneje rojeni France Prešeren (1800–1849), le da je ta živel v času, ko je prebujajoča se narodna zavest takšno stanje vse bolj občutila kot nevzdržno nacionalno krivico.

»Slovenski akti so v mestnem arhivu ljubljanskem beli vranovi«, je o položaju slovenščine pred drugo polovico 19. stoletja zapisal Anton Aškerc (1899: 73), pri čemer lahko njegovo prispodobo raztegnemo na celotno uradovalno pismenstvo v slovenskem jeziku. Od zatona srednjega veka do konca 18. stoletja poznamo le kakšnih 400 slovenskih uradovalnih besedil (če štejemo peščico oklicnih in cehovskih knjig za eno besedilo) in nekaj več kot 150 tiskanih razglasov (praviloma dvojezičnih nemško-slovenskih), ki se pojavljajo od srede 18. stoletja (prim. Golec 2009; Golec 2019: 398). Povsem samostojnih dokumentov je zelo malo, za nekatere zvrsti besedil so znani zgolj osamljeni primerki, veliko večino pa predstavljajo prisege, zlasti sodne (Ribnikar 1976; Golec 2005).

Zakaj se je tako malo pisalo slovensko?

»Pa zakaj se je tako malo pisalo slovensko?« sem pred skoraj tremi desetletji po nekem predavanju o jeziku vprašal Sergija Vilfana. Košček poti sva šla skupaj, on akademik, jaz negoden študent zgodovine, ki pa mu ni bilo neznano, da imajo Hrvati v svojem jeziku celo vrsto zgodnjenovoveških urbarjev, listin in pisem, medtem ko se moramo Slovenci veseliti že vsakega novoodkritega drobca, ki ni največkrat nič drugega kot skromen koncept podložniške sodne prisege. Ob slovesu na križišču pred filozofsko fakulteto mi je naš vodilni pravni zgodovinar minulega stoletja v naglici odgovoril z retoričnim vprašanjem: »Zakaj pa *bi* pisali slovensko na robu tako velikega cesarstva?« Pozneje sem nemalo premišljeval o tem na videz logičnem odgovoru, ki me vendarle že tedaj ni povsem zadovoljil. Navsezadnje so bili Čehi enako dolgo kot Slovenci manjšina na robu istega Nemškega oziroma Svetega rimskega cesarstva, ves čas njegovega obstoja (962–1806), in za povrh veliko bolj pomešani z nemškim življem, a so v uradih brez nadaljnega pisali češko. Tudi Hrvati so bili maloštevilno ljudstvo na robu velikega Ogrskega kraljestva, še posebej potem, ko je večina njihovega etničnega prostora padla pod osmansko oblast, vendar so v upravi in sodstvu ob dominantni latinščini pogosto uporabljali pisno hrvaščino. Močno mi je ostal v spominu kontrast, ki sem ga še v dijaških letih doživel na neki arhivski razstavi. Med ohranjenimi sodnimi spisi enega od obsotelskih gospostev iz zgodnjih štiridesetih let 19. stoletja so bili tisti, ki so se nanašali na posest onstran Sotle, napisani v kajkavščini, tisti, ki so obravnavali štajersko stran, pa izključno nemško.

Pozneje sem razloge za odsotnost tradicije pisne uradovalne slovenščine, ne da bi jih posebej iskal, odkrival v teoriji in praksi. Delni odgovor ponuja znameniti rek lingvista Maxa Weinreicha, da je jezik narečje z vojsko in mornarico. Ko ga prenesemo na uradovalno področje, moramo ugotoviti, da slovenščina ni imela oblastnih vzvodov, ki bi jo povzdignili na ustrezno funkcijsko raven. Teh vzvodov ne gre iskati šele v novem veku, temveč globlje v preteklosti. Podobno usodo kot slovenščina so namreč doživljali tudi drugi evropski jeziki, ki niso premgli lastne srednjeveške dvorne pisarne, pri čemer dvor ne pomeni nujno samo sedeža suverena vladarja. Uradovalni jezik je v izhodišču dvorni jezik, ki s svojim zgledom in realno močjo narekuje tudi prakso na nižjih ravneh uradovanja, na Slovenskem pa že od zgodnjega srednjega veka ni bilo dovolj močnih oblastnih središč, ki bi slovenščini lahko dala takšno funkcijo. Dodatne ovire za njen preboj v političnem življenju sta predstavljala še dva elementa: funkcionalna dvojezičnost na Slovenskem živčnega plemstva kot političnega ljudstva in razdeljenost slovenskega ozemlja med dežele, od katerih je bila samo Kranjska po jeziku skoraj povsem slovenska, a vseskozi politično šibka.

Politična šibkost in odvisnost od širše državne skupnosti sta prav tako že zgodaj zaznamovali hrvaški prostor, vendar so bili tam nastavki za prodor ljudskega jezika v pisno uradovalno prakso neprimerno boljši. V srednjem veku je namreč obstajala dvorna pisarna hrvaških kraljev, ki se je lahko poleg tega opirala na glagolico, slednjo pa je nato še dolgo negovala zlasti Cerkev. Toda zakaj je ljudski jezik živel v pisni uradovalni praksi tudi pri celinskih, kajkavskih Hrvatih, ki so imeli malo institucionalnih stikov z jadranskimi in ki so svoj jezik še tja do 18. stoletja imenovali slovenski, sami sebe pa Sloven(c)i? Če nič drugega jim je hrvaško plemstvo, ki se je od konca 15. stoletja pred Turki umikalo na sever, prineslo poleg hrvaškega imena in politične zavesti (Budak 2007: 209–215) dragoceno izkušnjo, da se je v domačem idiomu pogosto mogoče izraziti jasneje in laže kakor v latinščini, jeziku izobražencev in uradov Ogrskega kraljestva, katerega del so bili tudi »ostanki ostankov« Hrvškega kraljestva. Ne nazadnje gre razloge za neprimerno pogostejše poseganje kajkavcev po domačem izrazu iskati v dejstvu, da je bila latinščina mrtev jezik, v katerem marsičesa ni bilo mogoče ubesediti tako natanko kakor v živi nemščini, ki je na glavnini slovenskega prostora kot pisni jezik obvladovala celotno svetno sfero, v ustni rabi pa živela med višjimi sloji kot njihov prvi ali vsaj drugi jezik. Globoke korenine uradovalne hrvaščine in plitvi zasevki uradovalne slovenščine predstavljajo torej poglobitno razliko v vlogi teh dveh sosednjih in sorodnih jezikov v večstoletni pisni praksi pred priznanjem obeh jezikov kot uradnih sredi 19. stoletja.

Ob upoštevanju širših okoliščin niti ne preseneča, da poznamo samo iz obdobja od konca 16. do začetka 18. stoletja okoli sto hrvaških dokumentov, ki so nastali na slovenskih tleh, od listin do uradnih, poluradnih in zasebnih pisem (Arhiv HAZU, Acta Croatica, popis). Največ jih je bilo napisanih na gradovih in v mestih ob hrvaški meji, njihovo število pa bistveno ne zaostaja za številom ohranjenih slovenskih uradovalnih besedil iz istega časovnega razpona!

Za razliko od hrvaškega prostora, tako jadranskega kot celinskega, kjer je v pisni uradovalni praksi ohranjala glavno vlogo latinščina, je ta na Slovenskem že zgodaj prepustila vodilno mesto nemščini in se umaknila v cerkveno in izobraževalno sfero. Kmalu po letu 1300 so pretežno v nemščini pisali povsod razen na zahodnem robu slovenskega ozemlja (zlasti pod Beneško republiko), kjer je še naprej dominirala latinščina in od 16. stoletja italijanščina, ter v Prekmurju, ki je kot del Ogrskega kraljestva vse do srede 19. stoletja spadalo v območje dominantne latinske pismenosti (Žontar 1984: 163–165). Še več, za avstrijske dežele v Cesarstvu je Ferdinand I. leta 1555 izdal odlok, ki je prepovedal uporabo latinščine v upravi in predpisal za uradni jezik nemščino (Koruza 1973/1973: 196). Ko je Jožef II. leta 1784 razglasil nemščino za uradni jezik celotne Avstrijske monarhije, kar se zaradi odpora sicer ni moglo uveljaviti v deželah ogrske krone, je bila takšna praksa na Slovenskem že stoletja samoumevna (Grafenauer 1974: 78). Tudi Katoliška cerkev je medtem začela večino svetnih poslov beležiti v nemščini, od leta 1784 dalje pa je po ukazu in za potrebe države na večini ozemlja vodila nemško še matične knjige (Umek in Kos, 1972: LXX).

Kje in kako je živela uradovalna slovenščina?

Ko govorimo o uradovalni slovenščini, moramo nujno razlikovati med njeno ustno in pisno rabo. Ti dve praksi sta se le malo razlikovali v kvalitativnem pogledu, medtem ko je bila med njima skoraj nepredstavljiva razlika v kvantiteti v korist ustnega uradovanja.

Marsikje, zlasti na nižji ravni, kot so zemljiška gospodstva, mesta in trgi ali gorske pravde, so sodne razprave, seje mestnih in trških svetov in druge oblike uradovanja potekale večinoma ali sploh izključno v slovenščini, ker so vsi udeleženci razumeli samo ta jezik (prim. Vilfan 1961: 459). V njihovih dokumentih je, denimo, nemalo pričevanj, da je bilo treba to ali ono prejeta pisanje raztolmačiti po slovensko oziroma po kranjsko (Svetina 1944: 16). Toda zapisi tega, kar so govorili, sklenili in posredovali naprej, so razen zanemarljivih izjem samo nemški, v primorskih krajih latinski in italijanski in v Prekmurju latinski. Tudi v zadnjih stotih letih obravnavane dobe, med sredo 18. in sredo 19. stoletja, ko se je število ohranjenih slovenskih uradovalnih zapisov v primerjavi s prejšnjimi obdobji močno povečalo in so se rokopisom kot nova zvrst pridružili tiskani prevodi normalij (uradnih razglasov), predstavlja uradovalna slovenščina še vedno zgolj kapljico v poplavi drugojezičnih dokumentov, njena zvrstna in količinska inferiornost pa pride zdaj samo še močneje do izraza. Dokumentiranje uradovalnih praks v slovenskem jeziku je bilo in ostalo izjema, za katero se je našel prostor le v skrajni sili in še ta je bil zelo omejen.

Zapisovanje slovenščine za uradovalne in poslovne potrebe se je sicer začelo že precej pred Brižinskimi spomeniki, in sicer kot beleženje lastnih imen v latinskih besedilih. Njihovih zapisov ni malo v srednjeveških listinah, kjer se pojavljajo slovanska oziroma staroslovenska osebna imena in zgodnji priimki, na primer okoli

leta 1300 v Hrastovljah v Istri *Gerdina, Ivan, Stoyan, Svetcha, Dedocha* (Kos 1985: 329), in (mikro)toponimi, denimo pred letom 1500 v Prekmurju *Bachych, Bistrica, Brezouica, Dobra, Dolina* (Zelko 1982: 16, 20, 23, 29, 33). Takšna praksa se je nadaljevala skozi vso obravnavano dobo, pri čemer so osebna imena in (mikro)toponime pogosto germanizirali, latinizirali, italijanizirali oziroma madžarizirali. Največja zakladnica mikrotoponimov je terezijanski kataster za Kranjsko iz srede 18. stoletja, v katerem so imena parcel praviloma vzeta iz žive rabe, npr. *Sa Hrastiam, Pod Koritam, Sa Žyrkoujo* (ARS, AS 174, šk. 115, N 147, No. 1). Poleg lastnih imen se zlasti v urbarjih tu in tam pojavljajo slovenski izrazi za obča imena, denimo za vrste zemljišč (*ograda*) in dajatev (*rž, pogača*) (Golec 2006: 277). Daleč najbogatejši vir slovenskih lastnih imen pa so cerkvene matične knjige, ki so jih župnije razen redkih izjem vodile od 17. stoletja. Zlasti dokler so matice pisali latinsko in ne nemško, najdemo v njih ljudske oblike osebnih imen (*Janshe, Miza, Mina*), ženske oblike priimkov, kot so *Hrovatiza, Zhopka* ali *Pra'scherna* (NŠAL, ŽA Koroška Bela, MK, M 1675–1741, M 1741–1784) ter številne toponime v različnih sklonih, npr. *Pájfek, V' Mláki, Pod Prelešjam, Pod pilam per Klivifshah* (NŠAL, ŽA Polšnik, MK, M 1811–1826). Izjemoma so duhovniki zapisali v slovenščini tudi kakšno stanovsko oznako, kot je za ženina *mestniga Hlapza sin* (NŠAL, ŽA Višnja Gora, MK, P 1622–1627 s. p., 1626) ali osebnostno potezo, npr. pri nezakonskih starših *fchleht zhlouik, negova pak kurba* (NŠAM, Matične knjige, Nova Cerkev, R 1656–1679, s. p., 1. 1. 1662).

Kljub izredni skromnosti starejšega slovenskega pismenstva srečamo vendarle razmeroma zgodaj samostojne uradovalne zapise, ki niso zgolj lastna imena, posamezne besede ali besedne zveze. Dve tovrstni besedili najdemo že med ducatom zgodneslovenskih rokopisnih besedil, nastalih pred prvo slovensko knjigo. T. i. Kranjski rokopis, zapis treh prisežnih obrazcev in prisežnega poduka mesta Kranja v gotici (Mikhailov 2001: 61–63, 95–99), je sicer mlajši, kot so prvotno domnevali, saj je nastal šele med letoma 1531 in 1558 (Golec 2009), v njem pa je prvič dokumentirana tista zvrst uradovalne slovenščine, ki je do konca obravnavane dobe ostala najpogostejša in je v ohranjenem gradivu temu ustrezno tudi daleč najbolj zastopana – prisege. Tako je tem bolj zanimivo, da je od omenjenih kranjskih priseg več desetletij starejši prvi primerek slovenske uradovalne evidence, sicer ene najslabše dokumentiranih zvrsti. Gre za beneškoslovenski Černjejski rokopis, za seznam darov Marijini bratovščini, ki vsebuje poleg latinskih in italijanskih tudi 52 slovenskih zapisov s konca 15. in začetka 16. stoletja. Pisati jih je začel Hrvat, verjetno doma z otoka Krka, in dal zgled poznejšim piscem, kar je primer neposrednega vpliva hrvaškega pismenstva na slovensko. Prvi vpis (1497) se v fonetični transkripciji glasi: »Fuska iz Prosenika jest ostavila i sin svoj Mihel/Mikel zlatih jedanajst Bratine sfete Marie s Černjeu, da se ima stvoriti fsako leto za njih duš maš dvi« (Mikhailov 2001: 68–71, 109–113). Pri tem je pomenljivo, da ravno najstarejši ohranjeni zapisi pisne uradovalne slovenščine odstopajo od pravila, da je ta namenjena ustni rabi.

Kako je bilo uradovanje oziroma poslovanje v našem prostoru videti v praksi? V povsem slovenskih okoljih so določen posel ustno sklenili v slovenščini, pisar pa je listino sestavil v običajnem pisnem uradovalnem jeziku. Sodna razprava je večidel potekala slovensko, a se je vse zapisovalo v nemščini, latinščini ali italijanščini, mestni svet je sklepe sprejemal v slovenščini, vsi zapisi o tem pa so bili tujejezični. Pisarji so morali biti skratka izjemno spretni mojstri v pretakanju misli iz enega jezika v misli in duh drugega, tistega, v katerega pisanju so se urili od elementarne izobrazbe dalje. Kar je v zgodnjem in visokem srednjem veku veljalo za ves latinski evropski Zahod – da je namreč pisni uradovalni jezik latinščina – je na Slovenskem obveljalo do 19. in ponekod še v začetek 20. stoletja, le da so bili tu jeziki zapisov namesto latinskega živi jeziki, nemški, italijanski in madžarski (ta v glavnem šele od srede 19. stoletja). Iz teh jezikov so v slovenščino prodrli številni uradovalni in drugi izrazi, ki so se udomačili kot adaptirani, npr. iz nemščine *pogervati/pagjervati* za zahtevati, *rihtar* za sodnika, *nuc/nec* za korist, *gmajn* za celoten (Golec 2009).

V ustni rabi so slovenščino najprej opustili na višjih ravneh odločanja in uradovanja. Ni še povsem gotovo, ali je sploh kdaj imela domicilno pravico na deželnih zborih kranjskih deželnih stanov (Grafenauer 1916: 248–249). V deželnoknežjih uradih na deželni ravni se ni mogla uveljaviti že zato, ker so bili neposredno odvisni od deželnega kneza, ta pa je, potem ko je z dvorom prenehal potovati po svojih posestih, od preloma iz srednjega v novi vek stoloval na Dunaju oziroma v Gradcu (1564–1619), kjer njegovi uradniki praviloma niso znali slovensko. Za uveljavitev kot pisni dvorni jezik bi imela slovenščina še največ možnosti pri grofih Celjskih, izumrlih leta 1456, a se to ni zgodilo.

V teh pogojih je ostajala prevladujoči in včasih sploh edini jezik ustnega uradovanja in poslovanja le na nižjih oblastnih ravneh, še posebej v sodstvu. Jezikovnih praks nižjih sodišč ni nihče prikazal tako nazorno kakor Linhart v *Matičku* (1789). Ko gospoščinski pisar Budalo prebere naslov tožbe v nemščini, vskoči sodni uradnik Žužek in baronu Naletelu, patrimonialnemu sodniku nad lastnimi podložniki, povzame vsebino slovensko: »Jest jim bom zapopadek te tožbe v kratkim razložil, vaša gnada.« V tem jeziku poteka nato celotna sodna obravnava, v katero uradniki vpletajo latinske pravne izraze, tedaj še zelo običajne tudi v nemških sodnih spisih (Linhart 1971: 180–188).

Če izvzamemo tiskane normalije, ki so nastajale od srede 18. stoletja dalje, je bilo prav sodstvo področje, kjer je nastalo daleč največ slovenskih uradovalnih zapisov. Gre za dve temeljni vrsti besedil: za sodne prisege, ki so pred sredo 19. stoletja absolutno najmočnejše zastopana zvrst slovenskih uradovalnih besedil z več kot 300 ohranjenimi primerki, in za razglasitve sodb, ki jih je nasprotno komaj za vzorec. Zakaj takšen razkorak? Medtem ko so prisege kot dokazno gradivo postale del sodnega spisa, a še to samo ponekod in dokaj pozno, prevodi sodb, namenjeni razglasitvi, po uporabi niso bili več nikomur potrebni. Tudi njihova vsebina je v podrobnostih pogosto odstopala od tujejezične predloge, iz katere so jo prevedli. Ducat ohranjenih razglasitev sodb pri kranjskem deželnem sodišču v Ljubljani iz

okoli leta 1800 omogoča dobro primerjavo, kako so izvirno nemško besedilo v slovenskem prevodu vsebinsko krnili, zapletenejše pravne in oblastne pojme pa neredko kar izpuščali. Tako so termin *privilegirano kazensko sodišče cesarsko-kraljeve mestne in deželne pravde v Ljubljani* prevedli preprosto kot *lublanska rihтна gospodska* (ARS, AS 307, del. št. 58/1992/1793).

Zapisi priseg so morali odražati zvesto podobo govorjenega, zato so nastali pred samim prisežnim dejanjem. Včasih najdemo v sodnem spisu tudi nemško predlogo slovenske prisege, tako denimo pri prvi znani individualni sodni prisegi v konkretni zadevi, nastali leta 1627 v Škofji Loki (Žnidaršič Golec 2014: 364–365), sicer pa se jeziku priseg že na daleč pozna, da je v skladnji in besedišču posnetek uveljavljenih tujejezičnih, zlasti nemških prisežnih vzorcev. Če bi pisarji dobesedno povzemali izjave obdolžencev in prič, se v besedila ne bi prikradlo toliko kalkov in neživljenjskih besednih zvez. V sodni prisegi blejskega podložnika iz leta 1680 denimo beremo o fizičnem obračunu s sekiro (v fonetičnem prepisu): »de sem jest ta šlak, kateriga je name pelau, z mojo sikiro odnesu jenuj po tistim temu ubitimu s sikiro en šlak na glava dau« (Ribnikar 1976: 47).

Sodne prisege so zaradi količine in širokega časovnega razpona nastajanja tista zvrst besedil, pri kateri lahko prakso zapisovanja uradovalne slovenščine spremljamo najbolj kontinuirano. Pri tem močno bode v oči, da je pravopisno-črkopisna podoba ostajala tako zelo neenotna in individualna tudi v času neprimerno večje razširjenosti slovenske tiskane besede od zadnje četrtine 18. stoletja naprej. Tako se začetek prisege pred patrimonialnim sodiščem gospostva Negova v Slovenskih goricah iz leta 1814 glasi: »Jas Anton Roschker perseschem g' Bogi vsega mogotshnemi eno tschisto ino pravitschno persego« (PAM, PAM 1856, šk. 307, ovoj 5). Toda treba je upoštevati, da zapisi priseg niso bili namenjeni tiskani objavi ali višjim instancam, ampak so praviloma rabili zgolj kot pripomoček sodnemu uradniku za branje besedila, ki ga je prisežnik ponovil za njim. Veliko jih je ohranjenih v konceptu, ker čistopis sploh ni nastal.

Povsem logično je, da so bile vso obravnavano dobo najpogostejša vrsta slovenskih uradovalnih zapisov prav prisege. Prisežnik se je moral namreč zelo precizno izraziti v lastnem jeziku, saj je imela prisega neke vrste sakralno naravo. Čeprav ni pred 16. stoletjem ohranjeno nobeno slovensko prisežno besedilo, je mogoče sklepati, da so vsaj prisežne obrazce začeli zapisovati že kmalu za verskimi obrazci in besedili, ki od Brižinskih spomenikov dalje predstavljajo daleč najobsežnejšo količino srednjeveške pisane slovenščine. Nedvomno je bilo pred Trubarjem zapisanih že veliko slovenskih prisežnih besedil, tako kot so nastale številne predloge za pridige – najstarejša je verjetno iz okoli leta 1500 (Mikhailov 2001: 72, 135) –, a je šlo za takšne vrste uradovalne zapise, ki se jih zlahka zavrže. Ohranili so se tisti zapisi priseg, ki so jih vnesli v sodne protokole oziroma v sodne spise, včasih kot priloge, ter nekateri prisežni obrazci, ki so svojemu namenu rabili daljši čas. Daleč najbogatejša zbirka priseg so podložniške prisege v sodnih protokolih patrimonialnega, tj. gosposčinskega sodišča gospostva Bled. Čeprav so protokoli kontinuirano ohranjeni

od konca 16. stoletja, se prvi skromni prisežni zapisi pojavijo šele sredi 17. stoletja, velika večina, kar 173 od 179 priseg, pa je iz 18. stoletja, od tega dobra polovica iz časovnega razpona 1751–1785. (Ribnikar 1976: 41–46) Podobno je pri drugem najbogatejšem hranišču priseg, ljubljanskem škofijskem gospodstvu s 77 prisežnimi besedili (skupaj z različicami jih je 86), ki so se ohranila v sodnih spisih in so vsa šele iz obdobja od 1752 dalje (Golec 2005: 248–284).

Večkratni uporabi so bili v sodni praksi namenjeni prisežni obrazci, pri katerih so zato bolj pazili na obliko, a ne vedno tudi na jezik in črkopis. Tipični obrazec za priče je leta 1715 zapisal nadžupnik v Vuzenici: »Jest N: Sapersheshem u mojo lastno Dusho moimo Stuarniko Christ: Jesusu, inu Sarotim per sgubi moiga Suelitsheja, de jest v´tei Rietschi v´ kateri jest Bodam Pobaran, eno Zhisto Boshjo Resnizo Govoriti, inu vunkei povedati. Kakor meni Bugk Pomagi inu S. Troiza« (Preglej 1905: 182).

Prisežni obrazci z dolgotrajnejšo uporabo, včasih celo več kot sto let, so bile večinoma tudi službene in poklonitvene prisega. Med službene uvrščamo prisega najrazličnejših uslužbencev, poklonitvene pa so bile vdanostne prisega podanikov različnih družbenih slojev od podložnikov do plemičev deželanov. Pri poklonitvenih prisegah gre izpostaviti najstarejšo iz leta 1564, po kateri so nekateri člani goriških deželnih stanov prisegli zvestobo novemu deželnemu knezu nadvojvodi Karlu. Njen pomen ni le v starosti, temveč toliko bolj v tem, da so bili prisežniki v danem primeru visoko na družbeni lestvici. Besedilo poleg velike nedoslednosti pri rabi črk in besed ter vplivov latinskega oziroma italijanskega in nemškega črkopisa jasno priča, da uradni pisec ni bil več slovenskega jezika.

Mi peressemo (sic!) temu Suitlostiuimo jinu Velicoustimo Gospodo Carle Vajjvodi Vaustrie ijnu Gorizhkemo kneso & nassimo premilouisstimo ijnu lastuimo Gospado ijnu ponih Smerte ketere Boug dougo obarij nijgouimo blisnijmo Erbo, da bomo nijga Suetlostij ijnu Milosti, Suesti pocornij podanij ijnu de Chemo Vsseto Storit ijnu pustit car se suetstim pocornim podanam Spodobi, inu da Chemo tudij pustit Vest niego Suebloust ijnu milost wseto kerbi mogli Suedit ijno resoumit, kerbi billo proti ali Ces niego Suetloust ijnu milost ijnu dudij Sami nechemo toijsto Storit ali Vtaki Sued prid takonam Bough pomagaj ijnu wsi Suetnikhi. (Bratuž 2000: 132–133.)

Goriška stanovska prisega je več kot pol stoletja starejša od najzgodnejše znane podložniške poklonitvene prisega, s katero so podložniki gospodva Škofja Loka leta 1615 prisegli svojemu zemljiškemu gospodu, novemu freisinškemu škofu (Kos 1941: 73). Za priseganje plemičev sta poleg goriškega ohranjena še dva slovenska obrazca. Prvi, iz leta 1653, je bil namenjen vazalom škofa v Krki na Koroškem (Kotnik 1913: 31–34), drugi pa je fevdna prisega iz Gradca, ki je veljala za vse štiri notranjeavstrijske dežele, Kranjsko, Goriško, Koroško in Štajersko. Nastala je v času cesarja Ferdinanda III. (1637–1657) in bila v rabi do Karla VI. (1711–1740) (Dolenc 1911: 33–39).

Družbeni položaj slovenščine zelo jasno odražajo nekatere službene prisega, še posebej, če poznamo širši kontekst. Pri mestu Ljubljana, od koder se je ohranilo

največ priseg uslužbencev, večina iz leta 1620 ali kmalu zatem, so poleg dela novosprejetih meščanov prisegali slovensko le nižji mestni uradniki (merilci vina, soli in žita, valpti, mestni vratarji, gozdni hlapci idr.), ne pa tudi mestni funkcionarji (župani, sodniki, svétniki, komorniki) in mestni pisarji. Iste prisege so bile v rabi dobro stoletje, vse do časa cesarja Karla VI. (Golec 2009: s. p., Ljubljana 1. del).

Precej nazoren pokazatelj še zmanjšanega družbenega ugleda slovenščine v drugi polovici 18. stoletja je natančno dokumentirana raba prislužnega obrazca za novoizvoljene mestne sodnike, tj. predstojnike mest na Kranjskem. Pred državnim oblastvom v Ljubljani je med letoma 1750 in 1782 priseglo v slovenščini 25 sodnikov iz osmih od skupno desetih deželnoknežjih mest (brez Ljubljane), v nemščini pa 38, zadnjih deset let vsi sodniki brez izjeme (Golec 2009: s. p. Kranjska mesta). 18. stoletje je namreč čas, ko so slovenski jezik precej bolj kot prej občutili kot manjvrednega, ki ga govorijo le nižji sloji. Posledica tega je bilo pešanje pogovorne slovenščine pri plemstvu, meščanstvu in uradništvu, deloma tudi v ustnem uradovanju.

Nasprotno se vloga slovenskega jezika ni bistveno spremenila v pisnem uradovanju, kjer je enako kot prej ostajala povsem obrobna. So pa slovenščino zadnjih sto let obravnavane dobe, od konca prvega desetletja vladanja Marije Terezije (1740–1780) dalje, uporabljali v novih položajih in okoliščinah. Zaradi potreb modernizirajoče se državne uprave se je rokopisnim leta 1749 pridružil prvi znani tiskani primerek uradovalne slovenščine, patent o dezertstvu, izdan na Dunaju in namenjen za Koroško. Odprl je novo poglavje ne le v tehničnem, ampak tudi v kakovostnem, vsebinskem in zvrstnem pogledu (Rajšp 2018: 355). Tudi količinsko je največ ohranjenih slovenskih uradovalnih zapisov prav iz stoletnega obdobja pred prelomnim letom 1849, deloma zato, ker jih je ob povečani pismenosti in zahtevah po doslednem pisnem vodenju postopkov dejansko nastajalo več, deloma pa zaradi objektivno večjih možnosti za ohranitev.

Pri pisni uradovalni slovenščini je šlo skoraj vedno le za priložnostne zapise za ustno rabo, in ne za dokumente v pravem pomenu besede. Niti za okolja, iz katerih se jih je ohranilo največ (Bled, Ljubljana) ali kjer so raznovrstnejši (Bela krajina, Prlekija, Prekmurje, deloma Primorska), ni mogoče potrditi, da bi bili plod ustaljene prakse. Je pa na dlani, da so v navedenih obrobni slovenskih pokrajinah tako na količino kot na zvrstno pestrost dokumentov pozitivno vplivali zgledi iz hrvaške soseščine oziroma zgledi hrvaške pisarne. Ta je na gradovih in med duhovniki živela tudi na teh območjih samih, tako latinična kot glagolična, slednja v zaledju Trsta in v veliko manjši meri v Beli krajini (Golec 2012: 43–46, 108, 122; Ilešić 1905; Rigler 1968: 667–674; Zor 1977: 484–485, 488–491).

Inferiornost pisne uradovalne slovenščine pride najmočneje do izraza pri listinah kot najbolj dovršeni obliki dokumentov. Kako malo je pisna slovenščina veljala na tem področju, zgovorno priča spoznanje, da najdemo vse do konca obravnavane dobe zgolj peščico samostojnih slovenskih listin. Listin, tj. vseh vrst pogodb, privilegijev, potrdil idr., uradniki preprosto niso pisali slovensko. Skoraj nepredstavljivo se nam

zdi, da danes ni znana niti ena slovenska poročna ali izročilna pogodba, ki bi nastala pred 19. stoletjem. Najzgodnejša listina v slovenščini je prepis dveh zastavnih pisem župnijskega vikarja iz Vodice ključarjem Marijine cerkve na Šmarni gori iz leta 1620 (Golec 2000: 141–144).

Drugi ključni pokazatelj inferiornosti pisne uradovalne slovenščine so normativna pravna besedila. Pred letom 1849 niso prevajali v slovenščino niti najpomembnejših zakonov, če izvzamemo redke izjeme od sedemdesetih let 18. stoletja dalje. Tudi Trubarjevo *Cerkovno ordningo*, leta 1564 natisnjeni cerkveni red »slovenske protestantske cerkve«, lahko le pogojno prištevamo med normativna in sploh med cerkvenoupravna besedila, saj je v osnovi programske narave, drugačna od sočasnih cerkvenih redov za luteranska ozemlja v Cesarstvu, ki so imeli tudi pravno veljavo (Žnidaršič Golec 2009: 224–231).

So pa praktične potrebe že zgodaj narekovale zasebno prevajanje deželnoknežjega sodnega reda za t. i. gorske pravde, patrimonialna sodišča za vinogradniško posest. Ker so pri tej obliki sodstva dejavno sodelovali kmečki prisedniki, so t. i. gorske bukke kot sodni pripomoček prevajali na različnih koncih slovenskega ozemlja, celo v ogrskem Prekmurju, in to od druge polovice 16. do začetka 19. stoletja. Najstarejši in najbolj znan je prevod z Rake na Dolenjskem iz leta 1582, ki je od skupno desetih znanih prevodov in priredb najpopolnejši in edini avtoriziran (Dolenc 1940: 38–45). Prvi člen zelo okleščene priredbe gorskih bukk iz srede 18. stoletja z gradu Soteska pri Novem mestu se glasi: »Art.: 1. Peruimu ima en usakitiri Gorski Gospud, kateri sa kakova rezh toshio, usaku leto postiti Gorsko praudo Dersati ino toisto obenkrat odpoveidati« (Dolenc 1940: 78). Pomen prevodov gorskih bukk je tem večji zaradi številčnosti in dejstva, da so ostajali skoraj dvesto let edino v slovenščino prevedeno zakonsko besedilo, vse dokler ni leta 1777 izšel uradni prevod terezijanskega osnovnošolskega zakona, *Splošne šolske naredbe* iz leta 1774 (Okoliš 2008: 42).

Slovenska uradovalna besedila, s katerimi se je seznanilo največ ljudi, so bili javni razglasi oblastnih odredb in ukazov. Deželnoknežje, deželnostanovske, vicedomske, škofjske in druge ukaze so si uradniki na zemljiških gospostvih, v mestih in trgih, ter duhovniki, ki so jih bili dolžni razglasiti, za sprotno uporabo vseskozi prevajali tudi na papir, bolj po smislu kakor po črki. Od takšnih zasilnih, pogosto samo konceptnih prevodov se je razumljivo ohranil komaj kateri, na primer cesarski ukaz o razrešitvi spora med ptujskim minoritskim samostanom in njegovimi upornimi podložniki, preveden leta 1675 na Ptuj. Črkopisno precej nedosleden prevod med drugim pravi: »Vezh sapoue Ca^esarska Suetlust: de ufse straiiffinge chi so u zaiti rainziga P: Francijca Bonomo kateri skusi kmete je ubit wil, inu P: Vinzenza imaiio gori usdignane biti« (Štrekelj 1904: 22–26).

Pri pomembnih ukazih, namenjenih širši javnosti, se je pokazala potreba, da jih v izogib nedvoumnostim prevedejo na enem mestu in prevod razpošljejo po deželi. Tako so kranjski deželni stanovi leta 1570 dali prevesti ukaz (zapovedni list) o

novem vinskem dacu, ki velja za najstarejši znani v slovenščino prevedeni razglas (Jug 1942: 79–82). Do terezijanske dobe, ko se začne izdajanje tiskanih oblastnih ukazov, se je ohranilo več prevodov cerkvenih razglasov kakor svetnih, med njimi nekaj pastirskih pisem ljubljanskih škofov od leta 1631 dalje (Wiesthaler 1883: 100–105; Lavrič 1990: 37–41; Vrhovnik 1923/1924: 38–47). O načinu objave tovrstnih dokumentov nazorno govori določilo v sinodalnem dekretu škofa Tomaža Hrena s sinode v Gornjem Gradu leta 1604: »da se taisti dekret skuzi fajmaštre ima pogostu na leci ali pridigi spočitat inu oznanit, k njemu tudi taku spisan ene trideseti dan sporedom na cerkvene dauri po farah perbiti« (Steska 1912: 55–57; Kolar 1997: 462–464). Lokalno omejeno funkcijo, a pogosto dolgotrajno, so imela nekatera druga cerkvena normativna besedila, denimo bratovščinska pravila, med njimi kot najstarejša »regole« bratovščine sv. Rešnjega Telesa v Dolini pri Trstu, datirane leta 1635 (Rupel 1954: 178–180).

Lokalnega nastanka so bili tudi številni zapisani razglasi mestnih oblasti, ki se jih je glede na kratkotrajno namembnost ohranilo le za vzorec. Najzgodnejšega znanega, povzetek deželnoknežjega generalnega patenta o novi nakladi na trgovsko blago, je Ivan Vrhovec (1886) zaradi oblike upravičeno poimenoval »Slovenski listič iz leta 1611«. To danes pogrešano kratko besedilo iz Ljubljane je bilo »pisano z nemškimi črkami« in si ga je bržkone »dal preložiti iz nemščine birič, ki je z bobnom razglašal magistratova razglasila po mestu«. Začne se z besedami: »Pasluschaite ino rasumete eden drugimo pauete, khakor nas Suetle Först pusti khlizat« in se sklicuje na »tu Fuerstaü General, khateri mora vsakhateri, khateri sna podpolnoma vrati [brati], teistu Ihe [je] Pod Khamaunam [pod Trančo] nabit« (Vrhovec 1886: 253–254). Po formalni plati ni veliko kvalitetnejši razglas mestnega predstojništva v Novem mestu (»Poglavitna Gmaina vu novemo Mestu«), ki je nastal dobri dve stoletji pozneje, leta 1828, govori pa o pomoči pogorelim. Glavna razlika z ljubljanskim je ta, da ni napisan v gotici, ampak v humanistiki, in da je bohoričica precej dosledna, a najdemo tudi zdaj zapise, kakor *Skoda*, *Totsha*, *velikega Dravna* (ZAL NME 5, Mestna občina Novo mesto, šk. 31, Spisi 1828, 14. 11. 1828).

Podobno funkcijo kot razglasi so imeli opisi meja deželskih sodišč, s pomočjo katerih so predstavniki zemljiških gospostev meja praviloma vsako leto obhodili in preverili. Za sodnimi prisegami predstavljajo drugo najštevilčnejšo zvrst slovenskih uradovalnih zapisov, nastalih pri zemljiških gospostvih. Drugače kot v prisegah, ki vsebujejo veliko lastnih imen in stvarnih pojmov, najdemo v opisih meja pravo bogastvo zemljepisnih imen. Naj tega v fonetični transkripciji ponazori odlomek iz opisa meja deželskega sodišča Višnja Gora iz druge polovice 17. stoletja:

Na cerkveni prag Svete Trojice v Ilovi Gori, potler na Platnarjov malen vunkrej Krke, kateriga žena je tega leta, kir se je pisalo 1661, zavol kerbánja od višenske rihte za en par volov štrafana bla. Na Skali, na Korence, na Svetiga Marka, na prag Svetiga Jurja v Korin, na Dežo vas na hišo, v kateri en sitiški kmet stoji iz jeménam Strohen. Tukey zapusti višenska rihta čušperško, na mest katere se žuženberška začne. (Golec 2000: 153.)

Ker so meje deželskih sodišč pogosto tekle po vzpetinah in vodotokih, srečamo v opisih veliko najzgodnejših slovenskih omemb hidronimov in oronimov, denimo prvo omembo Triglava (*Terglau*) v opisu meja deželskega sodišča Bela Peč iz leta 1573 (Gstirner 1979: 18) ali (naj)zgodnejšo omembo Soče (*uode Sozhe*) v opisu meja deželskega sodišča Bovec iz prve polovice 18. stoletja (Rutar 1882: 233–234). Največ slovenskih zapisov te vrste se je ohranilo tako, da so jih prepisali v urbarje, med njimi tudi bovškega.

Urbarji sami so kot evidence notranjega uradovanja in poslovanja nasprotno vseskozi ostajali neslovenski. Izjema so tiskani obrazci za urbarje v Prekmurju, ki so nastajali nekaj let od 1767 dalje, bili sestavljeni in izpolnjevani v prekmurščini oziroma kajkavščini (Golec 2006: 278–288; Šövegeš Lipovšek 2016: 175–206). Med več tisoč evidentiranimi rokopisnimi urbarji pa ni danes niti enega slovenskega, tako niti med priročnimi urbarji, ki jih je nastalo največ. Poznamo le veliko mlajši prepis urbarja župnije Bloke za obdobje 1762–1770 (Golec 2006: 288–295) in omembo slovenskega urbarja gospodstva Gradac v Beli krajini iz let 1625–1629 (Golec 2006: 277–278). Pač pa se je s konca 18. in začetka 19. stoletja ohranilo več slovenskih urbarialnih registrov s širšega območja Savinjske doline. Gre predvsem za registre desetine, dane v zakup kmečkim ljudem, ki so znali za silo pisati le slovensko ali niti tega ne. Naprošeni zapisovalec je leta 1790 namesto nepismenega zakupnika takole naslovil desetinski register za vas Vologa nad Vranskim: »Defsetjnska Rajtinga v tem Lejtv 1790 v farri Vranskj pod Komeserjata V vostrovzo (Okvlza jmenvana Vollah) tvkei v te okvlzli jma Defsetjno v Shtante Sa plazhet Blashe Terbovz Pod Nvmaro 41 Podloshen Pod Gornjgrad. Kmetji So vfe vkupei podloshni pod Gornigrad Gosposke« (Golec 2017b: 332–337).

Nezadostno obvladovanje pisne nemščine je botrovalo tudi nastanku edine znane slovenske trgovske knjige iz obravnavane dobe, ki jo je v istem času (1794–1804) zelo okorno vodil Mihael Zalokar v Ljubljani (Grajska knjižnica Brdo, Urbarji, 55 K1/U). Iz istega razloga so v slovenščini nastajali drugi maloštevilni uradovalni zapisi poslovne narave. V cehovski knjigi metliških čevljarjev najdemo med prevladujočimi nemškimi vpisi okoli 30 slovenskih iz obdobja 1599–1696, denimo tega iz leta 1603: »Mikula Mahlan jnu Gergor Vranitsh kada fo nima duema pojstheni bratie pukfho ifrozhili taku ie bilie ostalu 2 f rainizhka« (Golia 1951: 214–222).

Za nekatere samostojne slovenske dokumente je iz konteksta jasno vidno, da so osamljena izjema in da nikakor ne gre za kontinuiteto slovenskega uradovanja. Med ducatom letnih računov mestnih sodnikov Loža iz prve polovice 18. stoletja, poslanih kranjskemu vicedomu kot nadrejeni oblasti, je slovenski denimo samo tisti, ki ga je za obračunsko leto 1739/40 sestavil sodnik Pavel Tomšič: »Raitenga Alli Samerkuanie Gospud Paulla Thomschizha Rihtaria Tukei v Meisti v Loshi« (ARS, AS 1, šk. 197, I/107, lit. L XX-3; Umek 1971: 32–35). Tomšičev račun je sploh edini znani dokument te vrste na Slovenskem. Še neprimerno bolj pride do izraza ekskluzivna raba slovenščine pri pobotnici iz leta 1743, edini slovenski v izjemno bogatem arhivu mesta Ljubljana. Ni naključje, da jo je podpisala in pečatila ženska (Rupel 1949: 323).

Nasprotno so v 18. stoletju pri ljubljanski stolni župniji iz praktičnih razlogov pisali v ljudskem jeziku oklicne knjige. Edina ohranjena, vodena v letih 1737–1759, vsebuje več kot 2000 oklicev in ponuja pisano pahljačo antroponimov, (mikro)toponimov in družbenih etiket. 28. januarja 1747 sta bila takole oklicana starša Žige Zoisa:

Shlahtni Gospud Michael Angelus Zoijs v[on] edl]stein udouz na brego ist: [= iz stanovanjem] v]fame dobro rojeno Gnadlivo Gospodizhno Johanno Catharino Gnadliviga Gospuda Sigmunda Kappus v[on] Pichl]stein obereinnehmerja Sakonsko Gospodizhno Hzher na brego ist: [= iz stanovanjem]. (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Razne knjige, šk. 30, oklicna knjiga 1737–1759, fol. 68v.)

V druge evidence, tudi zasebne, ki drugače kot oklicne knjige niso bile namenjene ustni rabi, pa je slovenščina prodirala le v skrajni sili, če je bilo znanje nemščine ali italijanščine prešibko, kot smo že videli pri cehovskih knjigah. Takšen razlog je največkrat botroval poseganju po slovenščini tudi v poluradni in zasebni korespondenci. Drugi razlog je bil povezan z učinkom na naslovnika in z natančnim razumevanjem tako pošiljateljev kot naslovnikov. Leta 1676 je metliški čevljarski ceh poslal v domačem jeziku dopis tamkajšnjemu mestnemu predstojništvu (»Muodri inu Jastopni gofpudi, po]fthen]uet j gmaina«), leta 1648 pa so tržani Središča ob Dravi (»mi siromake purgare sreanskoga varosa«) v tamkajšnjem idiomu in pod delnim kajkavskim vplivom sestavili koncept tožbe, poslane v Gradec v nemščini (Slekovec 1882: 282–283).

Slovenščina se je nasploh zelo počasi uveljavljala v korespondenci, in to ne le v uradni in poluradni, ampak tudi v zasebni. Šele od konca 16. stoletja srečamo v dopisovanju med duhovniki posamezne slovenske stavke (Umek 1971: 7, 23–24; Rupel 1958: 122–123) in malo zatem tudi prvo povsem slovensko pismo. Župnik Matija Perdon ga je leta 1615 poslal iz zapora pri Gospe Sveti svojemu zaščitniku, arhidiakonu v Beljaku, slovenščino pa izbral za to, da sporočila ne bi razumeli nepoklicani (Ogris 2004: 303–319). Nekaj pridiha stroge zaupnosti ima tudi drugo najstarejše slovensko pismo, službeno pismo ljubljanskega generalnega vikarja Adama Sontnerja škofu Hrenu iz leta 1620 ali 1621: »ali prosim sa Bosia uolla uasa Firstoua Gnada da nikomer drugimu letu pismu napre nepride« (Umek 1971: 7–8, 26–27).

V službeni korespondenci, še posebej v duhovniških poročilih, najdemo tu in tam citate govornjene slovenščine. Braslovški vikar in škofijski komisar Filip Trpin je denimo leta 1651 takole citiral pritožbe trboveljskih župljanov zoper njihovega vikarja, ki naj bi izjavil: »Ima vedit da sem jest en Lach, tako na pissi, mu jo zhem nastaviti, kar bo po sebi pogledal, nu ga bo slodej vseu« (Koruza 1972/1973: 253–254). V takih pisanjih, tako cerkvenih kot svetnih, najdemo včasih prav sočne kletvice in zmerljivke (Golec 2001: 104–108).

Do konca 18. stoletja poznamo precej več zasebnih slovenskih pisem kakor uradnih in poluradnih, a le po zaslugi ohranjene korespondence dveh plemkinj s konca 17. stoletja, matere baronice Coraduzzi iz Loške doline in hčerke baronice Marenzi,

poročene v Trstu (Merkù 1980; Merkù 1982: 134–140). V času, ko slovenskih knjig skoraj ni bilo, je bila tudi črkopisna podoba njihovih trivialnih pisem lahko le zelo individualna, npr. »Moia persartzna luba gospa htsi«, »se tudi lepu sahualliu sa ardzog [artičoke]« ali »maia luba dete me shelis gtuoiie atratzie postolli« (Merkù 1980: 30). Pomenljivo je, da si je v bližnji okolici omenjenih plemkinj izmenjevalo slovenska sporočila več drugih oseb različnih slojev, od služabnika do cerkniškega župnika Črviča (Merkù 1982).

Sto let pozneje je nastala veliko obsežnejša korespondenca rudarskih upraviteljev in rudarjev, ki so Žigi Zoisu poročali o stanju njegovih rudnikov in rudokopov na Gorenjskem (1788–1816). Gre za prva slovenska poslovna oziroma tehnična sporočila, pri čemer razlog za pisanje v »kranjščini« ni bilo pomanjkljivo znanje nemščine, ampak Zoisova zahteva (ARS, AS 1052, fasc. 6, 26 in 204; Schmidt 2015a; Schmidt 2015b). Leta 1789 je »jamski pisar« Anton Žerovnik iz Bohinjske Bistrice med drugim poročal: »de Jo ene forte Jame, ktére nam Zelu po gôftu dopouduieo, inu rade na Plituim konz ufameio. jest jih Imenujem Jame Jkus Pole /:u nemJhkim jesiku Querrklüfte:/ med knappmi pa tajfte nimajo nizz posebniga Imena« (ARS, AS 1052, fasc. 204, Zgodovinski spisi IV, 31. 12. 1789).

Sočasno z omenjenimi poročili, omejenimi na najožji Zoisov krog, se je v širšem slovenskem prostoru od konca 18. stoletja dalje razmahnilo pisanje slovenskih oporok. Oporoke drugače kot prisega nimajo tako intimne (sakralne) note, da bi morale biti zvest posnetek oporočiteljevih besed, zato so jih zapisovalci laže oblikovali v uveljavljenih uradovalnih jezikih. Njihovo zapisovanje v slovenščini se je razširilo šele s povečano stopnjo pismenosti kot posledico terezijanske šolske reforme (1774) (Golec 2017a: s. p., 1. Mesto oporok v slovenskem pismenstvu).

Slovenske oporoke so v pregledih starejših slovenskih dokumentov komajda prisotne (prim. zlasti Umek (ur.) 1971; Umek et al. (ur.) 1982), saj se je njihovo število šele z odkritji zadnjih let povečalo s kakšnega ducata na več 50, od katerih jih je velika večina nastala sicer šele v prvi polovici 19. stoletja (Golec 2017a; Žižek – Golec 2019). Med zapisovalci najdemo lokalne uradnike, pomožne uradnike (nadrihtar in rihtar), druge kmečke ljudi, organista in mežnarja, učitelja (šolmoštra) in osebe neznanega stanu (Golec 2017a: s. p., 4. Značilnosti besedil). Organist in mežnar iz Širja nad Zidanim Mostom je leta 1829 takole okorno zapisal pred pričami izraženo zadnjo voljo umirajoče sosede: »joseph. paulshek. tu je pasterku. pa nezh dat satukir ga nezh blifsu ni blu ne k menj. Inu ne k svoimu ozhet toku. je onna Sashafala. de jmam. opravit sa njo. po moiJ Smertj« (Golec 2017a: s. p., 3. Besedila – diplomatični in kritični prepis). Med razlogi za zapis oporoke v oporočiteljevi materinščini namesto v uradnem jeziku izstopata dva: neznanje nemščine pri zapisovalcih in želja oporočiteljev, da bi okolica njihovo zadnjo voljo povsem natanko razumela. Pred prvimi zapisi ustnih oporok v slovenščini, ki se začnejo vrstiti konec 18. stoletja in so skoraj izključno oporoke kmečkih ljudi, srečujemo le osamljene primere oporočnih besedil izpod peresa oporočiteljev samih. Najstarejša slovenska oporoka je lastnoročni zapis baronice Barbare Kacijanar, nastal v Ljubljani leta 1671, hkrati

edina znana prava plemiška oporoka. Kacijanarjeva je bila kot rojena Belokranjica pod vplivom hrvaškega pismenstva, ki se odraža tudi v njenem pisanju, in je v pisni obliki bolje obvladala materinščino kakor nemščino. Pomenljivo je, da ni znana nobena meščanska oporoka in samo ena duhovniška. Leta 1685 jo je sestavil že omenjeni cerkniški župnik Gregor Črvič (Cervič), človek z izpričanim vplivom na slovensko pismenstvo v svojem okolju (Golec 2017a: s. p., 4. Značilnosti besedil).

Od konca 18. stoletja najdemo v sodnih spisih kot priloge oziroma dokazno gradivo tudi druge zapise, kot so razni obračuni, cenitve, merjenja in podobno. Precej tovrstnih uradovnih zapisov se je ohranilo iz vasi Dolina in Ricmanje v tržaškem zaledju, med njimi največ cenitev premoženja in zapuščin izpod peresa kmečkih ljudi (Golec 2019: 412–425). Razen za maloštevilne oklicne knjige pa vse do konca obravnavane dobe še ni dozorel čas za slovenske uradne evidence. Komaj kakšno kratkotrajno izjemo najdemo pri matičnih knjigah. Tako je nabožni pisatelj Mihael Bakoš po legalizaciji evangeličanske Cerkve kot pastor v Križevcih začel leta 1784 v prekmurščini pisati krstno in poročno matico, a je moral takšno prakso sodeč po vpisih kmalu opustiti (Šebjanič 1977: 63).

Kot že rečeno, se je rokopisni uradovni slovenščini šele sredi 18. stoletja pridružila tiskana. V literaturi je za novo zvrst dokumentov uveljavljen izraz *patenti*, vendar bi bilo pravilneje govoriti o *normalijah*, saj je šlo poleg klasičnih patentov za razne okrožnice, dekrete in druge oblastne razglase. Ti tiski – praviloma nemško-slovenski, redko samo slovenski, včasih pa tudi v treh ali celo štirih jezikih – so z maloštevilnimi izjemami nastajali v središčih državne oblasti, kjer so od srede 18. stoletja delovala nova oblastva na deželni in naddeželni ravni (v Gradcu, Ljubljani, Celovcu, Gorici in Trstu) ter na ravni novih terezijanskih okrožij ali kresij (Ljubljana, Postojna, Novo mesto, Maribor, Celje, Gorica in Beljak). Daleč največ znanih je bilo izdanih v Ljubljani, nato v Gradcu, v obeh mestih pa najverjetneje tudi večina tistih, ki nosijo zelo pogost kraj izdaje Dunaj (ZRC SAZU, ISJFR, Vaso Suyer, Kartoteka patentov; Orožen 1979: 159–160; Golec 2019: 398).

Glede na poplavo v nemščini izdanih *normalij* so jih v slovenščino prevedli le majhen del, še posebej do začetka 19. stoletja, ko je bila takšna praksa sploh izjema. Od prve, že omenjenega patenta o dezertertstvu iz leta 1749, jih je do leta 1849 evidentiranih blizu tisoč. Le kakšna šestina jih je nastala do konca 18. stoletja, tj. skoraj toliko, kolikor je znanih samo iz revolucionarnega leta 1848 (Golec 2019: 398). Večji praktični pomen so najvišje državne oblasti pripisovale prevodom predpisov, ki so urejevali odnose med zemljiškimi gospodi in podložniki. Jezikovna politika avstrijske države se je v tem pogledu spremenila šele med vojnama s Francozi, ko so bili izdani predpisi in razglasi v zvezi z vojno. Po vsebini se prevedeni predpisi nanašajo na različna področja državne uprave, predvsem na davke, carine, denar, državne dolgove in druge finančne zadeve. Velike težave je prevajalcem povzročalo izrazoslovje, o čemer nazorno govori dejstvo, da si je kranjski gozdni red iz leta 1771 upal šele pol stoletja po izidu (1824) prevesti jezikoslovec Franc Metelko (Valenčič 1977: 332–335). Kvaliteto prevodov so že pred njim dvigovali uradni prevajalci,

kot so bili Kumerdej, Linhart in Vodnik, ki jih je sestavil največ. Raziskava normalij (patentov) v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu je pokazala, da je prišlo v kvaliteti prevodov do premikov že proti koncu 18. stoletja. V pravopisnem pogledu se je izboljšala pisava, opazna pa je tudi doslednejša glasoslovna podoba jezika, tako da prevodi na glasoslovno-oblikoslovni ravni niso več bistveno zaostajali za takratno knjižno normo. Povsem drugače gre vrednotiti jezik prevodov glede na besedje in skladenjsko izražanje. Obe jezikovni ravni sta ostajali pod močnim vplivom predloge in dokazujeta, kako težko je prevajalec zadel ustrezni sintaktični in besedotvorni vzorec. V jeziku so manjkala poimenovanja za stvarne pojave in abstraktne pojme, kot so pravni izrazi ali finančno izrazoslovje, ki so zato prevedeni bodisi opisno bodisi besedotvorno neustrezno, pogosto kot čisti kalki. Kljub pomanjkljivostim pa se je s tiskanimi prevodi uspešno in neprekinjeno razvijala nova zvrst slovenskega knjižnega jezika, poslovno-uradovalni jezik, z zanimivim, v veliki meri novo nastajajočim besediščem. Slovenski jezik je v uradovanju začel presegati omejene okvire prejšnjih obdobj in je v tiskani podobi, ki ima širšo obveščevalno funkcijo, prodril v javno upravno-politično poslovanje (Orožen 1979: 156–162).

Okornost izraza, črkopisno improviziranje in druge začetniške težave tovrstnih objav naj ponazori uvodni del v Trstu prevedenega razglasa iz leta 1786, ki govori o najdenčkih in tamkajšnji najdenišnici.

Te Spitalske Prihodiſſja fo bile skus le tu poſſjebnu vukupejshajaine vunajnich shenskich, inu noſſjeizich Perſon na eno taksno viſho ſmainſaine, de fo bili le ti Naprejpofſtauleni na Cefarſku od naſſjiga jimenitniga Gubernja ofnajnenu Povelle permorani le ſamo en griſſnu tem Prihodiſſjam enaku Stivillu taksnich ſhen gorvuſſetti, inu ſunej Terſhajſkich, goriskich, ter gradiskanskich Podloſnich uſſje te druge od le te Pomotſch vunkej ſklenitti. (Golec 2019: 403.)

Iz prve polovice 19. stoletja, ko je število tiskanih normalij močno naraslo, je znanih tudi več drugih slovenskih oziroma dvojezičnih uradovalnih tiskov, kot so razni obrazci, navodila, potrdila in podobno. Na Štajerskem je bil denimo v dvajsetih letih v rabi dvojezični obrazec za vojake rezerviste (PAM, PAM 1856, Gospoščina Negova, šk. 314, ovaj 7), na Koroškem obvestili o davkih in škodah naravnih nesreč (Ogris 2004: 300), na Kranjskem in Koroškem pa so po letu 1830 množično uporabljali slovenske vprašalnike za katastrske cenilne operate, pri čemer je samo po sebi razumljivo, da so uradniki odgovore zapisovali nemško in so jim slovenska vprašanja samo lajšala komunikacijo s kmeti (Ogris 2004: 299). V splošnem pa se položaj uradovalne slovenščine ni bistveno spremenil ne v času francoske zasedbe v Ilirskih provincah (1809–1813) in Italijanskem kraljestvu (1805–1814) ne v predmarčni dobi (1813–1848).

Sklepne misli o uradovalni sloveniki

Zakaj se je torej v uradovanju vse do srede 19. stoletja tako malo pisalo slovensko? Če strnemo spoznanja o uradovalni sloveniki, je takšnemu stanju pisane, ne le

uradovalne slovenščine botrovalo zlasti vesplošno pomanjkanje izobrazbe v slovenskem pisanju oziroma njegova popolna odsotnost. Pisarji in drugi uradniki so bili navajeni slovenske misli pretvarjati v nemške, latinske, italijanske in madžarske, jih kvečjemu še zapisovati, niso pa zmogli v slovenščini sami ustvarjati formalno pravilno oblikovanih zapisov. Poleg pomanjkanja tradicije in ustrezne edukacije uradnikov se ti niso odločali za slovenščino tudi zaradi nezaupanja v pravno veljavnost takega dokumenta. Zopet se bomo ustavili pri Linhartovem *Matičku* (1789), kjer gosposki sodni uradnik prosi za dovoljenje, da sme Matičkov reverz, ki je pisan »po krajnsku«, v tem jeziku tudi prebrati, saj dobro ve, »de se pravica po tih novih postavah ne sme drugači koker po nemšku iskati.« Po teh uradnikovih besedah, v katerih se zrcali tudi Linhartova kritika razglasitve nemščine za edini uradni jezik (1784), se bistri Matiček brž znajde: »Tok moj reverz po tih novih postavah morebiti ne velá.« (Linhart 1971: 182). Ne gre pozabiti, da je vrhovno sodišče na Dunaju še sto let pozneje (1881) razveljavilo sodbo okrajnega sodišča v Kamniku, ker je bila napisana v slovenščini (Vilfan 1961: 460).

In kdaj so posamezniki vendarle posegali po slovenščini? Razlogi so bili skoraj vedno izrazito praktične narave. Prvič, kadar je bila potrebna natančna navedba (zapisi lastnih imen, dobessedno citiranje izjav). Drugič, če je že sama narava zapisa zahtevala, da mora biti podan dobessedno, kakor je bil govorjen (vse vrste priseg). Tretjič, če so oblasti hotele nagovoriti širšo javnost, neveščo drugega jezika (javni razglasi, pastirska pisma). Četrto, v zasebnem in poluradnem pisnem komuniciranju, če so pisci želeli varovati določene skrivnosti (tajnost zapisa). Petič, če v pisni obliki niso zadovoljivo ali sploh niso obvladali nobenega drugega jezika (oporoke). Zadnjega je bilo več po uvedbi splošne šolske obveznosti leta 1774, ki je sicer še skoraj celo stoletje ostala splošna le deklarativno, se je pa zdaj nasploh več pisalo tudi pri neformalnem in polformalnem komuniciranju. Zelo dolgo so bili skoraj vsi slovenski uradovalni zapisi namenjeni ustni rabi, in sicer priseganju in javnemu razglašanju.

Ni naključje, da so najstarejšo znano zasebno korespondenco, prvo oporoko in edino mestno pobotnico napisale v slovenščini ženske, tri plemkinje in ena meščanka. Odločitev za materinščino jim je narekovalo pomanjkljivo znanje nemščine, težava, s katero se moški njihovega stanu praviloma niso srečevali.

O jeziku in črkopisu slovenskih uradovalnih zapisov smo nekaj povedali že sproti. Zlasti starejši in rokopisni zapisi so močno odstopali od sočasnega knjižnega jezika. Stanje se je s povečano prakso in po zaslugi kvalificiranih prevajalcev pozneje občutno izboljšalo pri tiskanih normalijah. Izbira slovenščine pa je praktično vse do konca obravnavane dobe pomenila odmik od uveljavljene prakse in nepisanega pravila, da je v tem jeziku sicer mogoče uradovati ustno, ne pa pisno. Slovensko pisno uradovanje bi lahko zato največkrat označili kot improvizacijo. Uradniki iz minulih stoletij, ki so ustvarjali skromno uradovavno sloveniko, pa bi se še kako strinjali z Levstikovo uvodno mislijo v *Napakah slovenskega pisanja* (1858): »Skoraj vsi, ki pišemo, *stavimo* slovenske besede, *mislimo* pa nemško« (Levstik 1956: 58).

Viri

Arhiv HAZU = Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb: Acta Croatica.

ARS = Arhiv Republike Slovenije:

AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko

AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani

AS 1052, Zois pl. Edelstein, rodbina

Grajska knjižnica Brdo, Brdo pri Lukovici: Urbarji.

NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana: Župnijski arhivi (ŽA): Koroška Bela, Ljubljana–Sv. Nikolaj, Polšnik, Višnja Gora.

NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor: Matične knjige.

PAM = Pokrajinski arhiv Maribor. PAM 1856, Gosposočina Negova.

ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: NME 5, Mestna občina Novo mesto.

ZRC SAZU, ISJFR = Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika: Vaso Suyer: Kartoteka patentov.

Literatura

Aškerc, Anton, 1899: Slovenski prisegi iz ljubljanskega mestnega arhiva. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* IX. 73–74.

Bratuž, Lojzka, 2000: Primeri rokopisnega gradiva v slovenskem jeziku na Goriškem od 16. do 19. stoletja. *Goriški letnik* 27. 131–142.

Budak, Neven, 2007: *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. Zagreb: Barbat, Leykam international (Hrvatska povijest u ranome novom vijeku. 1. svezak).

Dolenc, Metod, 1911: Dvoje slovenskih fevdskih priseg. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 8. 33–46.

Dolenc, Metod, 1940: »Gorske bukve« v izvorniku, prevodih in priredbah. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti. (Pravni spomeniki slovenskega naroda. Knjiga prva).

Golec, Boris, 2000: Iz zgodovine uradovne slovenščine 17. stoletja. *Arhivi* 23/2. 141–154.

Golec, Boris, 2001: Iz zgodovine pisarniške slovenščine v 1. polovici 18. stoletja. *Arhivi* 24/2. 87–108.

Golec, Boris, 2005: Ljubljansko škofijsko gospostvo (Pfalz) – zakladnica slovenskih sodnih priseg. *Arhivi* 28/2. 239–312.

Golec, Boris, 2006: Urbarialia slovenica – po sledih urbarjev in urbarialnih registrov v slovenskem jeziku. *Arhivi* 29/2. 275–304.

Golec, Boris, 2009: *Mestna prisežna besedila v slovenskem jeziku do začetka 19. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU (Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva: <<http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege/>>).

- Golec, Boris, 2012: *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem: po sledih hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Thesaurus memoriae. Opuscula 3).
- Golec, Boris, 2015: Kras, Kraševci in kraška zemljepisna imena v zgodnjih slovenskih besedilih. *Kronika* 63/3. 445–456.
- Golec, Boris, 2017a: *Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850)*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.
- Golec, Boris, 2017b: Starejša uradovalna slovenica iz Spodnje Savinjske doline. *Kronika* 65/3. 331–348.
- Golec, Boris, 2019: Uradovalna slovenica iz Trsta in s Tržaškega od začetka 17. do srede 19. stoletja. *Kronika* 67/3. 395–428.
- Golia, Modest, 1951: Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha. *Zgodovinski časopis* 5. 214–222.
- Grafenauer, Bogo, 1974: *Zgodovina slovenskega naroda. V. zvezek*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Grafenauer, Ivan, 1916: Drobcici iz starejše kulturne in slovstvene zgodovine. *Čas* 10. 248–256.
- Gstirner, Adolf, 1979: Ime Triglav in njegova zgodovina. Julius Kugy: *Pet stoletij Triglava*. Maribor: Obzorja. 13–30.
- Ilešić, Fran, 1905: *Hrvatski utjecaji u istočno-štajerskim tekstovima*. Zagreb: Tisk Dioničke tiskare.
- Jug, Stanko, 1942: Slovenski »zapovedni list« iz leta 1570 in novi vinski davek. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 23. 74–84.
- Kolar, Bogdan, 1997: Sinode škofa Hrena. Metod Benedik (ur.): *Acta Ecclesiastica Sloveniae 19*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti. 441–478.
- Koruza, Jože, 1972/1973: O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *Jezik in slovstvo* 18/6–7. 193–200, 244–254.
- Kos, Milko, 1941: Slovenske prisege loških in blejskih kmetov iz prve polovice 17. stoletja. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 22. 71–74.
- Kos, Milko, 1985: *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kotnik, Franc, 1913: Dvoje slovenskih fevdnih priseg. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 10. 26–35.
- Lavrič, Ana, 1990: *Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1642*. Ljubljana: Teološka fakulteta v Ljubljani, Inštitut za zgodovino Cerkve in Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU. (Acta Ecclesiastica Sloveniae 12).
- Levstik, Fran, 1956: Napake slovenskega pisanja. Fran Levstik: *Zbrano delo. Šesta knjiga. Kritični spisi I*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 58–87.
- Linhart, Anton Tomaž, 1971: Ta veseli dan ali Matiček se ženi. Marko Pohlin Žiga Zois, A. T. Linhart, in Valentin Vodnik: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 117–225.
- Merkù, Pavle, 1980: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

- Merkù, Pavle, 1982: Zasebna slovenščina v 17. stoletju. *Slavistična revija* 30. 121–150.
- Mikhailov, Nikolai, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine. Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550)*. Trst: Mladika.
- Ogris, Alfred, 1984: Matthias Perdon – ein Lebensbild aus der Zeit der Gegenreformation, zugleich ein Beitrag zu zwei Kärntner Ortsnamen. *Carinthia* 174. 303–347.
- Ogris, Alfred, 2004: Slovenica v Koroškem deželnem arhivu. *Arhivi* 27/2. 295–306.
- Okoliš, Stane, 2008: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- Orožen, Martina, 1979: Uradovalna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja. Boris Paternu idr. (ur.): *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu): Mednarodni simpozij v Ljubljani od 28. do 30. junija 1979*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 155–177.
- Preglej, Viktor, 1905: Dve slovenski prisegi iz leta 1715. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2. 82.
- Rajšp, Vincenc, 2018: Slovenščina na poti do priznanja kot uradni jezik od Marije Terezije do leta 1849. Miha Preinfalk in Boris Golec (ur.): *Marija Terezija – med razsvetljenskimi reformami in zgodovinskim spominom*. Ljubljana: Založba ZRC. 351–362.
- Ribnikar, Peter, 1976: *Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Rigler, Jakob, 1968: Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih. Viktor Vrbnjak (ur.): *Svet med Muro in Dravo. Ob 100-letnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru*. Maribor: Obzorja. 661–681.
- Rupel, Mirko, 1949: Slovenska pobotnica iz 1743. *Slavistična revija* 2. 323.
- Rupel, Mirko, 1954: Prispevki k protireformacijski dobi. *Slavistična revija* 5–7. 178–194.
- Rupel, Mirko, 1958: Prispevki k protireformacijski dobi. *Slavistična revija* 11. 122–129.
- Rutar, Simon, 1882: *Zgodovina Tolminskega*. Gorica: Josip Devetak.
- Schmidt, Goran 2015a: Slovenska pisma rudarskega nadzornika Lukasa Polca Sigismondu (Žigu) Zoisu v letih od 1789 do 1798. *Scopolia* 85. 1–142.
- Schmidt, Goran 2015b: *Slovenska rudarska poročila iz rudišča Belščica v Karavankah s preloma 18. in 19. stoletja za Sigismonda (Žiga) Zoisa. Diplomatični in kritični prepis, interpretacija v sodobni slovenščini in komentar poročil o delovanju rudnika Žirovnica, ki sta jih med letoma 1797 in 1805 pisala rudarska nadzornika Lukas in Vincenc Polc; v dodatku geslovnik s komentarjem*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU. (Thesaurus memoriae. Fontes 11).
- Slekovec, Matej, 1882: Slovensko tožilno pismo iz 1648. *Kres* 2/5. 282–283.
- Steska, Viktor, 1912: Tomaž Hren in gornjegrajska sinoda l. 1604. *Čas* 6. 49–57.
- Svetina, Anton, 1944: *Metlika. Dve razpravi iz pravne zgodovine mesta in okolice*. Ljubljana: Samozaložba.
- Šebjanič, Franc, 1977: *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev: Od začetkov reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Šövegeš Lipovšek, Gordana, 2016: Terezijanski urbarji za Prekmurje. Matjaž Bizjak in Lilijana Žnidaršič Golec (ur.): *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije. 175–206.

- Štrekelj, Karel, 1904: Slovensko cesarsko odločilo iz l. 1675. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1. 22–51.
- Umek, Ema (ur.), 1971: *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije. Ljubljana, od 8. do 17. februarja 1971*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, Zvezek 1).
- Umek, Ema idr. (ur.), 1982: *Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, Zvezek 5).
- Umek, Ema, in Kos, Janez (ur.), 1972: *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I*. Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije.
- Valenčič, Vlado, 1977: Slovenščina v uradih in v uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja. *Zgodovinski časopis* 31/3. 329–360.
- Valvasor, Johann Weichard, 1689: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter.
- Vilfan, Sergij, 1961: *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Vrhovec, Ivan, 1886: Slovenski listič iz leta 1611. *Ljubljanski zvon* 6. 253–254.
- Vrhovnik, Ivan, 1923/1924: Dva slovenska pastirska lista iz 17. stoletja. *Čas* 18. 36–48.
- Wiesthaler, Franc, 1883: Prvi pastirski list slovenski. *Letopis Matice slovenske za leto 1882 in 1883*. Ljubljana: Matica slovenska. 96–106.
- Zelko, Ivan, 1982: *Historična topografija Slovenije I. Prekmurje do leta 1500*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Zor, Janez, 1977: Glagolica na Slovenskem. Franc Jakopin (ur.): *Nahtigalov zbornik. Slovansko jezikoslovje. Prispevki z mednarodnega simpozija v Ljubljani 30. junija–2. julija 1977*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Pedagoško-znanstvena enota za slovanske jezike in književnosti. 483–495.
- Žižek, Aleksander, in Golec, Boris, 2019: De nobeden sin in hči neč ne dobi. Materialno v slovenskih oporokah iz fondov krajevnih sodišč Zgodovinskega arhiva Celje. Andrej Studen (ur.): *Mimohod blaga: Materialna kultura potrošniške družbe na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 9–24.
- Žnidaršič Golec, Lilijana, 2009: Trubarjeva *Cerkovna ordninga* med želenim in živetim. Jerše, Sašo (ur.): *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*. Ljubljana: Slovenska matica. 224–242.
- Žnidaršič Golec, Lilijana, 2014: Prisega Gregorja Šifrerja – prva individualna prisega v slovenščini. Andrej Nared (ur.): *Arhivi – zakladnice spomina*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije. 364–365.
- Žontar, Jože, 1984: *Arhivistika*. Ljubljana: Univerzum.